

राष्ट्रिय पशु स्वास्थ्य नीति, २०७८

१. पृष्ठभूमि

नेपालको आर्थिक विकासमा पशुपन्छी क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। कृषकहरूको सदियों देखिको परम्परागत ज्ञान र अनुभवको सदुपयोग गर्दै पशुपन्छीपालनका आधुनिक प्रविधिहरूको समुचित उपयोगबाट स्वच्छ तथा गुणस्तरीय पशुपन्छीजन्य पदार्थको उत्पादन गरी नेपाललाई आत्मनिर्भर बनाउने र खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा योगदान पुऱ्याइ दिगो आर्थिक विकासका लक्ष्य हासिल गर्न टेवा पुग्ने देखिन्छ।

नेपालको संविधानमा कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रको विकास कार्यलाई सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने गरी एकल र साझा अधिकारको सूचीमा समावेश गरिएको छ। संविधानमा उल्लिखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व अन्तर्गत कृषिको व्यवसायीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

पशुपन्छीहरूमा देखा पर्ने विभिन्न रोगका कारण तिनको उत्पादकत्वका साथै पशुपन्छीजन्य उत्पादनको स्वच्छता तथा गुणस्तरमा नकारात्मक असर पर्ने हुन्छ। यस्ता असरलाई न्यूनीकरण गर्न प्रभावकारी पशु स्वास्थ्य प्रणालीको विस्तार गर्नु आवश्यक छ। विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठनले जारी गरेका मापदण्डहरूका आधारमा विश्व व्यापार सङ्गठनबाट पशु तथा पशुजन्य पदार्थको व्यापारमा नियमन हुने गरेको छ। अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप पशुजन्य रोगको फैलावटको जोखिमलाई न्यून गरेमा नेपालका उत्पादनहरूको विश्वबजारमा निर्यातको सम्भावना बढ्ने देखिन्छ। तसर्थ पशुपन्छीका रोग नियन्त्रण तथा अन्य स्वास्थ्य चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्दै पशु स्वास्थ्य क्षेत्रका समग्र पक्षलाई नीतिगत मार्गदर्शन गर्न तर्जुमा गरिएको राष्ट्रिय पशु स्वास्थ्य नीति, २०७८ लाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आ-आफ्नो कार्य अधिकार क्षेत्रभित्र रही कार्यान्वयन गर्नेछन्।

२. विगतका प्रयास

नेपालमा गौगोटी रोग देखा परेसँगै वि.सं. १९९६ मा पहिलो पटक काठमाडौंमा भेटेरिनरी डिस्पेन्सरीको स्थापना भएको थियो। फैलिंदै गएको गौगोटी रोगको संक्रमणलाई निवारण गर्ने उद्देश्य अनुरूप मुलुकभर पशु स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी कार्यालयहरू स्थापना गरी सेवाको पहुँच विस्तार गरिएको थियो। यस क्रममा पशु स्वास्थ्य सेवाको बढ्दो माग पुरा गर्न प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, पाँच विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय प्रयोगशालाहरू, क्वारेण्टाइन कार्यालय तथा चेकपोष्टहरू, तालिम केन्द्र तथा ग्रामीणस्तरमा ९९९ पशु सेवा केन्द्र र पशुपन्छी सम्बन्धी अनुसन्धान कार्य गर्न नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को स्थापना भएको थियो। पशु स्वास्थ्य सेवाको विस्तार र दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापन गरी पशुमा लाग्ने गौगोटी र खुर कुहिने रोग (फुट रट) जस्ता महामारीको उन्मुलन गर्न नेपाल सफल भएको थियो।

नेपाल विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठनको सदस्य मुलुक भएको हुँदा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा व्यक्त गरिएका प्रतिवद्धता एवम् सहमतिलाई कार्यान्वयन गर्दै कानुनबाट निर्देशित पशु स्वास्थ्य प्रणाली सञ्चालन गर्न पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ तर्जुमा भई लागु भएको छ। विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठनले नेपालको पशु स्वास्थ्य सेवाको कार्यदक्षता विश्लेषण गरी तयार गरेको प्रतिवेदनमा नीतिगत, कानुनी र संरचनात्मक सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता समेत दर्शाइएको छ।

३. वर्तमान स्थिति

सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै गरिएको साङ्गठनिक पुनर्संरचनामा स्थानीय तहहरूमा पशु सेवा शाखा, प्रदेशमा पशुपन्छी विषय हेर्ने मन्त्रालय मातहत पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय, तालिम केन्द्र र भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र वा पशु सेवा सम्बन्धी कार्यालय, सङ्घमा कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय तथा पशु सेवा विभाग मातहतबाट पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएको छ। तथापि सबै तहमा गुणस्तरीय पशु स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार सोचे अनुरूप हुन सकेको छैन। वृहत कार्यक्षेत्र रहेको पशु स्वास्थ्य सेवालाई स्थानीय तहहरूमा पशु उपचार, खोप, पशु बन्ध्याकरण र प्राथमिक प्रयोगशाला सेवामा मात्र सीमित गरिएकोले यसको महत्वबोध र कार्यक्षेत्र विस्तार हुन सकेको छैन।

पशुपन्छीका महामारी रोग मध्ये पि.पि.आर., भ्यागुते, चरचरे, क्लासिकल स्वाइन फिवर, रानीखेत, गम्बारो, रेबिज, एन्थ्र्याक्स (पट्के) को लागि स्वदेशमा खोप उत्पादन गरी रोग नियन्त्रण कार्य सञ्चालन भइरहेको छ। स्वदेशमा खोप उत्पादन नहुने रोगहरूका लागि आयातित खोपको प्रयोग गरी रोग नियन्त्रण कार्य सञ्चालन भइरहेको छ। बर्ड फ्लु रोगको यकिन निदान भएमा संक्रमित पन्छी र वस्तु तत्काल नष्ट गरी रोग नियन्त्रण कार्य सञ्चालन गर्ने गरिएको छ।

नेपाल सरकारले भेटेरिनरी सेवालाई आवश्यक सेवाको सूचीमा समावेश गरेको छ। हालको सङ्घीय संरचना, अधिकार क्षेत्र तथा दायित्व अनुरूप विगतको तुलनामा थप गुणस्तरीय र विस्तारित पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न तीनवटै तहका सरकारहरूबाट समन्वय र सहकार्य गर्नु अपरिहार्य छ।

४. समस्या, चुनौती र अवसर

४.१. समस्या तथा चुनौती

सङ्घीय संरचना अनुरूप पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नका लागि व्यवस्था गरिएका संस्थाहरूबाट कृषकबाट माग भए अनुसार विशेषज्ञ पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान एवम् विस्तार गर्न सकिएको छैन।

आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा प्रभाव पार्ने पशुपन्छीका महामारी रोगहरू नियन्त्रणका लागि आवश्यक स्रोत, साधन र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण रहेको छ। पशुपन्छी तथा मत्स्य रोग निदानको लागि आवश्यक विभिन्न स्तरका आधारभूत तथा रिफरल प्रयोगशालाको व्यवस्था नहुँदा प्रयोगशाला नतिजामा आधारित रोग निदान तथा उपचार सेवा प्रभावकारी हुन सकेको छैन।

प्रति जैविकी प्रतिरोध (एन्टिमाइक्रोबियल रेसिस्टेन्स), जुनेटिक रोग लगायत जनस्वास्थ्यका चुनौती सामना गर्न जनस्वास्थ्य तथा पशु स्वास्थ्य क्षेत्रका निकायहरूबीच विभिन्न तहमा कार्यगत एकता सहितको सञ्जालको कार्यान्वयन चुनौतीपूर्ण छ।

मत्स्यपालन क्षेत्रको दिगो विकासका लागि पूर्वाधार तथा जनशक्तिको समुचित व्यवस्थापन गरी मत्स्य स्वास्थ्य सेवालाई समेत विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा स्थापित पशु कल्याण सम्बन्धी सिद्धान्तहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न पशु पहिचान प्रणालीको विकास सहित संस्थागत, नीतिगत र कानुनी व्यवस्थाको अभाव रहेको छ।

४.२. अवसर

स्थानीय तहमा स्थापना गरिएको पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई प्रशासनिक संरचना सरह वडास्तरसम्म विस्तार गर्ने सम्भावना बढेको छ। विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठन र विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनमा मुलुकले व्यक्त गरेका प्रतिवद्धता अनुरूप यस क्षेत्रमा थप विशिष्टता र विशेषज्ञता विकास गर्ने अवसर हुनेछ। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा पहुँच विस्तारको सम्भावनालाई उपयोग गर्न पशु स्वास्थ्य सेवाको विकास एवम् विस्तार गरिने छ।

नेपालको संविधानको धारा ३६ को उपधारा (१) मा उल्लेखित “खाद्य सम्बन्धी हक” र धारा ४४ को उपधारा (१) मा उल्लेखित “प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु र सेवा प्राप्त गर्ने मौलिक हक”को कार्यान्वयन गरी उपभोक्ताहरूलाई उत्पादन देखि वितरणसम्म गुणस्तरीय पशुपन्छीजन्य खाद्य वस्तुको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने अवसर प्राप्त हुनेछ।

५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

देश भित्र, छिमेकी मुलुक तथा नेपालसँग पशुजन्य वस्तुको व्यापार हुने मुलुकमा देखा पर्ने पशुपन्छी तथा माछाका विभिन्न महामारीहरू लगायत यिनका कारण जनस्वास्थ्यमा पर्न सक्ने असर समेतलाई सम्बोधन गर्ने पूर्व-तयारी योजनालाई दिशानिर्देश गर्न, विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठनले जारी गरेका विभिन्न मापदण्ड र विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले जारी गरेको अन्तर्राष्ट्रिय स्वास्थ्य विनियमावली, २००५ बमोजिम क्षमता विकास गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेको छ।

सघन पशुपन्छीपालन र घरपालुवा जनावर, वन्यजन्तु तथा मानवबीचको बढ्दो अन्तर्सम्बन्धका कारण नयाँ रोगहरूको उत्पत्ति हुने तथा निवारण गरिएका रोगहरू पुनः देखा पर्न सक्ने जोखिम बढेको छ। यस्ता जोखिम न्यूनीकरणका साथै पशुपन्छीजन्य वस्तुको निर्यातमा पशु कल्याणका पक्ष सुनिश्चित गर्न समेत नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक छ।

विद्यमान पशु स्वास्थ्य सेवालाई निरन्तरता दिँदै थप विशिष्टीकरण सहितको कानुनी, भौतिक र प्राविधिक संरचनाको विकास तथा विस्तारका लागि नीतिगत मार्गदर्शन आवश्यक छ। पशुपालनका असल अभ्यासको पालना, पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको प्रभावकारी अनुगमन, पशु तथा पशुजन्य पदार्थको उत्पादन, ढुवानी र वितरण प्रणालीमा गुणस्तरको प्रत्याभूति सहित पशु कल्याणका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई सुनिश्चित गर्न पशु स्वास्थ्य क्षेत्रमा नीतिगत व्यवस्था गर्न अपरिहार्य छ।

६. सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य

६.१ सोच

स्वस्थ पशुपन्छीपालन तथा गुणस्तरीय पशुपन्छीजन्य पदार्थको उत्पादन तथा वितरण सहितको सक्षम र निर्यातमुखी पशु स्वास्थ्य क्षेत्र।

६.२ लक्ष्य

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप विश्वसनीय एवम् गुणस्तरीय पशु स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार गरी स्वस्थ पशुपन्छी तथा स्वच्छ पशुजन्य पदार्थको आपूर्ति गर्न आधुनिक र प्रविधियुक्त पशु स्वास्थ्य प्रणालीको विकास।

६.३ उद्देश्यहरू

- ६.३.१ सङ्घीय संरचना अनुरूप सबै तहमा सार्वजनिक तथा निजी पशु स्वास्थ्य सेवाको सुदृढीकरण गर्दै गुणस्तरीय सेवाको विस्तार गर्ने।
- ६.३.२ आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने पशुपन्छी तथा माछाका रोग एवम् समस्याहरूको निदान, नियन्त्रण, निवारण र उन्मूलन गर्ने।
- ६.३.३ कानून, मापदण्ड, संरचना लगायतको व्यवस्था र पशु कल्याणका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई सुनिश्चित गर्दै स्वस्थ पशु तथा स्वच्छ पशुजन्य पदार्थको उत्पादन र सोको वितरणबाट जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्ने।
- ६.३.४ समग्र पशुपन्छी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम विश्वसनीय एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउन नियमनकारी भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने।

७. नीतिहरू

उल्लिखित लक्ष्य र उद्देश्यहरू हासिल गर्न देहायका नीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

७.१ सङ्घीय संरचना अनुरूप सबै तहमा सार्वजनिक तथा निजी पशु स्वास्थ्य सेवाको सुदृढीकरण गर्दै गुणस्तरीय सेवाको विस्तार गर्ने उद्देश्य अन्तर्गतका रणनीति र कार्यनीतिहरू:-

- ७.१.१ आधारभूत पशु स्वास्थ्य सेवालाई परिभाषित गरी सबै तहमा रहेका सरकारी पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदायकहरूबीच समन्वय गरी निःशुल्क वा सीमित शुल्क लिई सेवा उपलब्ध गराइनेछ।
- ७.१.२ निजीस्तरबाट प्रदान गरिने पशु स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर, सेवा प्रवाहका पद्धति र शुल्क निर्धारणका लागि मापदण्ड लगायतको व्यवस्था गरी सेवा प्रवाहलाई सुलभ बनाइनेछ। निजी स्तरमा भेटेरिनरी क्लिनिक वा अस्पताल राख्न निजी पशु चिकित्सक वा व्यवसायीलाई प्रोत्साहित गरिनेछ। सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा कार्यरत पशु चिकित्सक तथा प्राविधिकहरूलाई क्षमता विकासको अवसर प्रदान गर्दै सेवा प्रवाहमा दक्षता वृद्धि गरिनेछ।
- ७.१.३ हरेक प्रदेशमा कम्तीमा एउटा विविध विशेषज्ञ सेवा सहितको प्रदेशस्तरीय भेटेरिनरी अस्पताल स्थापना गरी सङ्घमा रहेको केन्द्रीय भेटेरिनरी रिफरल अस्पतालको सञ्जालसँग जोडिने छ। साथै स्थानीय तहमा आवश्यकता अनुसार भेटेरिनरी अस्पताल स्थापना गर्दै लगिनेछ।
- ७.१.४ कृषकहरूबाट माग भए अनुसार विशेषज्ञ भेटेरिनरी सेवाको पहुँच नपुगेको स्थानमा सूचना प्रविधिमा आधारित टेलिभेटेरिनरी मेडिसिन प्रविधि तथा घुम्ती पशु स्वास्थ्य शिविर जस्ता विधिहरूको प्रयोग गरी विशेषज्ञ भेटेरिनरी सेवाको पहुँच विस्तार गरिनेछ।
- ७.१.५ पशु रोग निदान प्रयोगशाला सेवाको गुणस्तर निर्धारण गर्न आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ।
- ७.१.६ पशु चिकित्सा र प्रयोगशाला सेवाको गुणस्तर सुनिश्चित एवम् नियन्त्रणको लागि आवश्यक पूर्वाधार सहित जनशक्ति व्यवस्थापन गरिनेछ।
- ७.१.७ पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी परम्परागत ज्ञान, सीप तथा प्रविधिहरूको पहिचान, अभिलेखीकरण, परीक्षण र उपयोगलाई प्रभावकारिताका आधारमा प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- ७.१.८ पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने निकायहरूबाट प्रवाह हुने आकस्मिक भेटेरिनरी सेवाको सूची निर्धारण गरिनेछ।

- ७.१.९ कृषकहरूको अपेक्षा अनुरूप आकस्मिक सेवा प्रदान गर्नको लागि भेटेरिनरी एम्बुलेन्स, अस्पतालमा पशु भर्ना गर्ने व्यवस्था गरिनेछ। साथै सेवा प्रवाहलाई सहज बनाउन प्रविधिमा आधारित मोबाइल एप्स लगायतको प्रयोग गरिनेछ।
- ७.१.१० प्रत्येक स्थानीय तहमा कम्तिमा एक जना दर्तावाल पशु चिकित्सक र प्रत्येक वडामा सहायकस्तरको प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.१.११ पशुधन सुरक्षणका लागि बीमाको प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- ७.१.१२ वन्यजन्तु क्षेत्रमा पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षहरूमा दक्ष जनशक्ति र प्रयोगशाला सहितको अस्पतालको विकास र विस्तार गरिनेछ।
- ७.१.१३ पशु स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने चिकित्सकहरूलाई सेवाको विशेषताको आधारमा उपसमूहहरूमा वर्गीकरण गरी विशिष्ट विशेषज्ञ सेवा प्रदान गर्न सक्षम हुने गरी क्षमता विकास गरिनेछ।
- ७.२ आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने पशुपन्छी तथा माछाका रोग एवम् समस्याहरूको निदान, नियन्त्रण, निवारण र उन्मूलन गर्ने उद्देश्य अन्तर्गतका रणनीति र कार्यनीतिहरू:-
- ७.२.१ पशुपन्छी तथा माछाका महामारी, आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने प्रमुख रोगहरूको आवश्यकता अनुरूप प्राथमिकीकरण गरिनेछ।
- ७.२.२ प्राथमिकीकरणको सूचीमा परेका पशुपन्छीका महामारी, आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने रोगहरूको सर्भिलेन्स, प्रयोगशाला निदान, नियन्त्रण, निवारण र उन्मूलनको कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागु गरिनेछ।
- ७.२.३ मुलुकले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा व्यक्त गरेका प्रतिवद्धता बमोजिम पशुपन्छी, माछा तथा माहुरीका रोगको सूचनालाई विश्वसनीय एवम् व्यवस्थित गर्न सूचना सङ्कलन, विश्लेषण र रिपोर्टिङलाई अनलाइन प्रविधिको प्रयोग गरी राष्ट्रिय पशुपन्छी रोग सूचना प्रणाली विकास तथा सञ्चालन गरिनेछ। यो प्रणाली मार्फत अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सम्बन्धित साझेदार मुलुक तथा निकायसँग आवश्यकता अनुसार सूचना आदान प्रदान गरिनेछ।
- ७.२.४ राष्ट्रिय पशुपन्छी रोग सूचना प्रणालीमा भौगोलिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय तहको वडास्तरलाई प्राथमिक सूचनाको स्रोतको रूपमा स्थापित गरिनेछ। कृषक, निजी क्षेत्रका भेटेरिनरी सेवा प्रदायक तथा वन्यजन्तुका निकायलाई समेत पशुपन्छीका रोगको तत्काल सूचना प्रवाह गर्न एप्लिकेसनमा आधारित उपयुक्त सूचना प्रणालीको विकास गरिनेछ।

- ७.२.५ पशुपन्छी, माछा तथा माहुरीका रोगहरूलाई सूचना सम्प्रेषण प्रयोजनका लागि तत्काल वा आवधिक सूचना दिनुपर्ने रोगमा वर्गीकरण गरिनेछ। साथै तत्काल सूचना दिनुपर्ने रोगहरूको लागि सर्भिलेन्स मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ।
- ७.२.६ तत्काल सूचना दिनुपर्ने रोगहरूको प्रकोपको पूर्वानुमान गरी नियन्त्रणका लागि पूर्वतयारी गरिनेछ।
- ७.२.७ पशुपन्छी, माछा तथा माहुरीका रोगहरूको तथ्याङ्क अध्यावधिक गर्न राष्ट्रिय पशुपन्छी रोग सूचना प्रणाली अन्तर्गत आवश्यक जनशक्ति, स्रोतसाधन सहितको एक एकाइ स्थापना गरी सञ्चालन गरिनेछ।
- ७.२.८ पशुपन्छी तथा माछाका महामारी, आर्थिक तथा जनस्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने रोगहरूबाट ती क्षेत्रमा पारेका प्रभावको अध्ययन र विश्लेषण गरिनेछ। सो विश्लेषणको आधारमा उपयुक्त न्यूनीकरण विधि पहिचान गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।
- ७.२.९ प्रयोगशालाहरूको मापदण्ड तोकी स्तरोन्नती गर्दै प्राथमिक, आधारभूत र रिफरल प्रयोगशालाहरूको रूपमा विकास तथा विस्तार गरिनेछ। विभिन्न स्तरका प्रयोगशालाहरूलाई क्रमशः राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय, आन्तरिक तथा बाह्य गुणस्तर नियन्त्रण प्रणालीमा आवद्ध गरी नतिजाको गुणस्तरलाई आश्वस्त पारिनेछ।
- ७.२.१० सरकारी र निजी खोप उत्पादन प्रयोगशालाहरू मार्फत पशुपन्छीका प्रमुख रोगहरूको प्रभावकारी नियन्त्रणका लागि आवश्यक खोप उत्पादन गरी मुलुकलाई पशुपन्छीका खोपमा आत्मनिर्भर बनाइनेछ।
- ७.२.११ खोप उत्पादन प्रयोगशाला, रोग निदान प्रयोगशाला तथा गुणस्तर नियमनसँग सम्बन्धित प्रयोगशालाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय नियमक निकायबाट प्रत्यायन (प्रत्यायन) गरिनेछ।
- ७.२.१२ पशुपन्छीका लागि आवश्यक खोप स्वदेशमै उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ। साथै नेपालमा उत्पादन भएका खोपको निर्यातका लागि प्रवर्द्धनात्मक कार्य गरिनेछ।
- ७.२.१३ पशुपन्छीमा प्रयोग हुने खोपहरूको भण्डारण, वितरण र प्रयोगसम्म गुणस्तरको सुनिश्चितता कायम गर्न चिस्यान व्यवस्थालाई थप सुदृढीकरण गर्दै क्रमशः पालिका तहसम्म आवश्यक पूर्वाधार विकास तथा विस्तार गरिनेछ।
- ७.२.१४ सबै प्रदेशमा खोपको भण्डारणका लागि खोप बैङ्क स्थापना गरी परिचालन गरिनेछ।
- ७.२.१५ रोग निदान सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक प्रदेशमा स्तरीय प्रयोगशालाहरूको स्थापना वा सञ्चालनमा रहेका प्रयोगशालाहरूको सुदृढीकरण गरिनेछ। यस्ता प्रयोगशालाहरूमा जिन सिक्वेन्सिंग, मलिकुलर क्यारेक्टराइजेसन लगायतका आधुनिक प्रविधिहरूको विस्तार गरिनेछ।

- ७.२.१६ पशु, पशुजन्य पदार्थ तथा पशु उत्पादन सामाग्रीहरूको आयातबाट भित्रन सक्ने रोगको जोखिम न्यूनीकरण गर्न जोखिम विश्लेषण लगायतका अन्य विधिहरूको प्रयोग गरी पशु क्वारेण्टाइन सेवाको सुदृढीकरण गरिनेछ।
- ७.२.१७ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पशुजन्य वस्तुको पहुँच विस्तारमा प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेका पशुपन्छीका सीमाविहिन रोग नियन्त्रणका लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। यस्ता कार्यक्रमका आधारमा मुलुकलाई रोग मुक्त क्षेत्र घोषणा गरी निर्यात प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- ७.२.१८ देशको सबै भागबाट रोग पूर्ण नियन्त्रण गरी राष्ट्रलाई रोग मुक्त घोषणा गर्न नसकिने अवस्थामा विश्व पशु स्वास्थ्य सङ्गठनले तोकेबमोजिम रोग मुक्त जोन वा कम्पार्टमेन्ट क्षेत्र घोषणा गरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा सहजीकरण गरिनेछ।
- ७.२.१९ प्रयोगशाला प्रयोजनका लागि पशुपन्छीको प्रयोग र पशुपन्छीसँग सम्बन्धी अनुसन्धान गर्न नैतिक सिद्धान्तमा आधारित (इथिकल) अनुमति प्रदान गर्न कानुनी संरचनाको व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.२.२० स्थानीय रूपमा पहिचान भएका पशुपन्छी तथा माछाका रोगका जीवाणु प्रजातिबाट खोपको विकास तथा अनुसन्धान गरिनेछ।
- ७.२.२१ नेपालमा आयात हुने खोपले स्थानीय रूपमा पहिचान भएका जीवाणुका प्रजाति विरुद्ध प्रभावकारी भए नभएको मूल्याङ्कन गर्ने क्षमताको विकास गरी आयात अनुमति प्रदान गरिनेछ।
- ७.२.२२ नेपालमा उपलब्ध पशुपन्छीका खोप तथा औषधिको तोकिएबमोजिम गुणस्तर भए नभएको परीक्षण गर्न प्रयोगशालाको क्षमता विकास गरिनेछ।
- ७.२.२३ ब्रुसोलेसिस, लेप्टोस्पाइरोसिस, जुनोटिक क्षयरोग जस्ता रोगहरूले ग्रसित पशुहरूबाट अन्य पशु तथा मानिसमा रोग फैलन नदिन रोगको पहिचान, बथानबाट छुट्याएर अलगगै राख्ने, उपचार लगायत मानवीय तथा सुरक्षित ढङ्गले व्यवस्थापन गर्ने विधिको प्रयोग गरिनेछ।
- ७.२.२४ पशु हाट बजार लाग्ने स्थानहरूमा अनिवार्यरूपमा रोगका विशेष लक्षण तथा चिन्हका आधारमा रोगको निगरानीको व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.३ कानुन, मापदण्ड, संरचना लगायतको व्यवस्था र पशु कल्याणका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई सुनिश्चित गर्दै स्वस्थ पशु तथा स्वच्छ पशुजन्य पदार्थको उत्पादन र सो को वितरणबाट जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य अन्तर्गतका रणनीति र कार्यनीतिहरू:-
- ७.३.१ पशु कल्याणका आधारभूत सिद्धान्त सुनिश्चित गर्दै पशुपन्छीप्रति हुने निर्दयी व्यवहारमा रोक लगाउन आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरिनेछ।

- ७.३.२ पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन, पशुजन्य उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण, ढुवानी र वितरणमा असल अभ्यासका मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ।
- ७.३.३ जुनोटिक रोग तथा प्रतिजैविकी प्रतिरोध जस्ता जोखिमहरूको स्रोतमा नै नियन्त्रण गर्न लागत प्रभावी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- ७.३.४ जनस्वास्थ्यमा चुनौतीको रूपमा रहेका क्षयरोग, ब्रुसेलोसिस, रेबिज आदिलाई उद्गम विन्दुमा नै नियन्त्रण गर्न आवश्यक रणनीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।
- ७.३.५ पशु तथा पशुजन्य पदार्थमा हुने भेटेरिनरी औषधिको अवशेष मापन गर्न आवश्यक मापदण्ड निर्धारण गरी नियमन गरिनेछ।
- ७.३.६ पशुपन्छी तथा मत्स्य उपचारमा प्रयोग हुने एन्टिमाइक्रोबियल लगायतका महत्वपूर्ण औषधिहरूको प्रयोग सम्बन्धी निर्देशिका तयार गरी स्थानीय तहसम्म सञ्चार गरिनेछ। ती औषधिहरूको प्रयोगको तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण गरी अनुपयुक्त प्रयोगलाई निरुत्साहित गरिनेछ।
- ७.३.७ पशुपन्छी तथा माछाको दानामा वृद्धिप्रवर्द्धक (ग्रोथ प्रमोटर)को रूपमा एन्टिमाइक्रोबियलको प्रयोग निषेध गर्न आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.३.८ पशुजन्य पदार्थहरूको गुणस्तरको मापदण्ड तोकी सरकारका तीनवटै तहहरूबाट अनुगमनको व्यवस्था मिलाइनेछ।
- ७.३.९ स्वच्छ मासुको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न पशु बधशाला, पशु बधस्थल, मासु पसल तथा मासु ढुवानीका साधनहरूको मापदण्ड तोकी प्रदेश तथा स्थानीय तह मार्फत नियमन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.३.१० भेटेरिनरी निरीक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आवश्यकता अनुसार भेटेरिनरी निरीक्षक तोकी अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्न सहजीकरण गरिनेछ।
- ७.३.११ कुकुर, बिरालो लगायतका घरपालुवा तथा सामुदायिक पशुपन्छीको संरक्षण गर्न र यस्ता पशुपन्छीको उध्दार, उपचार तथा पूनर्स्थापना लगायतको कार्यमा संलग्न संघ संस्थाहरूको नियमन गर्न आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.३.१२ पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन व्यवसायबाट वातावरण प्रदुषण हुन नदिन असल अभ्यासका मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।
- ७.३.१३ पशुपन्छी तथा माछाको उत्पादन, ढुवानी तथा बजारीकरणमा पशु कल्याण सुनिश्चितता र जैविक सुरक्षाका विधिहरू समेत निर्धारण भएको मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ।

७.३.१४ पशुपन्छीजन्य उत्पादन, उत्पादन सामग्री, प्रशोधन उद्योग लगायत पशुपन्छी तथा मत्स्य मूल्य श्रृङ्खलामा प्रयोग हुने ढुवानी व्यवस्थालाई खाद्य स्वच्छता अनुकुल बनाइनेछ।

७.४ समग्र पशुपन्छी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम विश्वसनीय एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउन नियमनकारी भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य अन्तर्गतका रणनीति र कार्यनीतिहरू:-

७.४.१ पशुपन्छी पहिचान तथा खोज प्रणालीको लागि कानुनी व्यवस्था गरिनेछ।

७.४.२ पशुपन्छी पहिचान तथा खोज प्रणालीको सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन गरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा सहजीकरण गरिनेछ।

७.४.३ पशुपन्छी तथा मत्स्य उत्पादनसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू (दाना, कच्चा पदार्थ, औषधी एवम् खोप, परीक्षण सामग्री आदि) को गुणस्तर सुनिश्चित गर्न आवश्यक मापदण्डहरू तयार गरी लागु गरिनेछ।

७.४.५ भेटेरिनरी औषधी बिक्री वितरण तथा प्रयोगको श्रृङ्खलामा संलग्न औषधी पसल र प्राविधिकहरूलाई नियमन गर्न मापदण्ड तयार गरी लागु गरिनेछ।

७.४.६ जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धनका लागि पशुपन्छी तथा मत्स्यजन्य उत्पादनको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न संस्थागत संरचनाको विकास गरिनेछ।

७.४.७ जीवित पशुपन्छी तथा मत्स्य र तिनका उत्पादनको बिक्री स्थलमा हुन सक्ने स्वास्थ्य सम्बन्धी जोखिम न्यूनीकरण गर्न थोक र खुद्रा बजार, बिक्री कक्ष, हाट बजार, सङ्कलन केन्द्र लगायतका वितरण विन्दुहरूलाई निश्चित मापदण्ड बमोजिम व्यवस्थित गरिनेछ।

७.४.८ राष्ट्रियस्तरमा समन्वयात्मक रूपमा नियमन गरी गुणस्तरीय पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाह, स्वस्थ पशु तथा स्वच्छ पशुजन्य उत्पादन बिक्री वितरणलाई सुनिश्चित गर्न स्रोत साधनयुक्त पशु स्वास्थ्य नियमन प्राधिकरण गठन गरी परिचालन गरिनेछ।

७.४.९ अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा व्यक्त गरिएका प्रतिवद्धताहरूलाई सम्बोधन गर्न नेपालले प्राप्त गर्ने लाभ, बहन गर्नुपर्ने दायित्व लगायतका विषयहरूको विस्तृत अध्ययन गरी आवश्यकता अनुसार संस्थागत संरचना, नियमन प्रणाली र कानुनी आधार तयार गरिनेछ।

७.४.१० पशु स्वास्थ्य सेवालाई समयानुकूल परिमार्जन र परिष्कृत गर्दै सार्वजनिक निजी साझेदारीको अवधारणालाई प्रोत्साहित गरिनेछ।

७.४.११ पशु स्वास्थ्य सेवामा अनुसन्धानलाई प्राथमिकतामा दिइनेछ। नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् अन्तरगतको विद्यमान राष्ट्रिय पशु स्वास्थ्य अनुसन्धान केन्द्रलाई राष्ट्रिय पशु चिकित्सा अनुसन्धान प्रतिष्ठानको रूपमा स्तरोन्नति र क्षमता अभिवृद्धि गर्दै स्वदेशी तथा

विदेशी विश्वविद्यालयहरू, पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रतिष्ठान लगायतका विषयगत संस्थाहरूसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गरिनेछ।

- ७.४.१२ मुलुकमा आधुनिक पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक पर्ने सङ्गठन तथा जनशक्तिको पहिचान सहित सङ्गठन तथा जनशक्ति विकास योजना तयार गरिनेछ।
- ७.४.१३ पशु स्वास्थ्य सेवामा आवश्यक नयाँ प्रविधि तथा क्षमता विकासलाई प्राथमिकताका आधारमा कार्यान्वयन गरिनेछ।
- ७.४.१४ पशुपन्छीका रोगहरूको रिपोर्टिङ लगायतका मुलुकले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा व्यक्त गरेका प्रतिबद्धता निर्वाह गर्न आवश्यकता अनुसार सरकारका तीनवटै तहकाबीच समन्वय, सहकार्य र साझेदारीको लागि संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ।
- ७.४.१५ विभिन्न क्षेत्र, तह र स्तरमा पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा संलग्न प्राविधिक जनशक्तिलाई स्तर अनुसार दर्ता, नवीकरण र दक्षता विकासका लागि थप तालिमको व्यवस्था गरी नियमन गरिनेछ।
- ७.४.१६ मुलुकमा पशु स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको लागि आवश्यक विभिन्न स्तरका जनशक्ति तयार पार्न विश्वविद्यालय, मध्यमस्तरीय जनशक्ति विकास केन्द्र र तालिम केन्द्रहरूबीचको सहकार्यमा अध्ययन तथा तालिम सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- ७.४.१७ पशुपन्छी क्षेत्रमा भित्र्याउन सकिने आधुनिक प्रविधिहरू पहिचान गरी तालिम केन्द्र मार्फत स्थानीयतहसम्म प्रविधि हस्तान्तरणको व्यवस्था गरिनेछ।
- ७.४.१८ पशुपन्छी उपचार, रोग निदान, खोप उत्पादन लगायत अन्य प्रयोगशालामा उच्च जोखिममा रही कार्य गर्ने पशु स्वास्थ्यकर्मीहरूको स्वास्थ्य सुरक्षण गर्न स्वास्थ्य परीक्षण, उपचार, बीमा लगायतका सुविधाहरू सम्बन्धी निर्देशिका तयार गरी लागु गरिनेछ।
- ७.४.१९ पशु स्वास्थ्यको क्षेत्रमा अनुसन्धान, शिक्षा र सेवा प्रवाहबीच सक्रिय तथा क्रियाशील सम्बन्ध स्थापित गर्ने सञ्चालको विकास गरिनेछ।
- ७.४.२० पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रयोगशालाहरूमा जैविक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्न वायोसेफ्टि निरीक्षकको व्यवस्था गरिनेछ।

द. संस्थागत व्यवस्था

- द.१ यो नीति नेपालको संविधानको अनुसूचीहरूले दिएको कार्य क्षेत्रभित्र रही सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुनेछ। सरकारका तीन वटै तहबाट आपसी समन्वय र सहकार्यमा नीति कार्यान्वयन गर्दा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ का प्रावधानहरूलाई प्रमुख आधारको रूपमा लिइनेछ। प्रदेश र स्थानीय तहले यस नीतिको मर्म विपरित नहुने गरी सम्बन्धित नीतिहरू तयार गरी लागु गर्न सक्नेछन् ।

८.२ नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी समयानुकूल संरचनाहरूको विकास गरिनेछ।

८.३ नीतिको कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्न सङ्घ तथा प्रदेशमा पशुपन्छी विकास हेर्ने मन्त्रालयले र स्थानीयस्तरमा सम्बन्धित स्थानीय तहले आवश्यक समितिहरू गठन गर्न सक्नेछन्। साथै सङ्घ तथा प्रदेशका निकायहरूबीच समन्वयका लागि सङ्घको पशुपन्छी हेर्ने मन्त्रालयले विषयगत समितिहरू गठन गर्नेछ। यस्ता विषयगत समितिहरूमा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ।

८.४ नीति कार्यान्वयन सहजीकरणको लागि केन्द्रीयस्तरमा देहायका सदस्यहरू रहने गरी एक निर्देशक समिति रहनेछः

१. अध्यक्ष, माननीय मन्त्री, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
२. सदस्य, माननीय सदस्य (कृषि विषय हेर्ने) राष्ट्रिय योजना आयोग
३. सदस्य, सचिव (पशुपन्छी विकास तर्फ), कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
४. सदस्य, सह सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय
५. सदस्य, सह सचिव, गृह मन्त्रालय
६. सदस्य, सह सचिव, अर्थ मन्त्रालय
७. सदस्य, सह सचिव, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
८. सदस्य, सह सचिव, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
९. सदस्य, महानिर्देशक, पशु सेवा विभाग
१०. सदस्य सचिव, सहसचिव, पशु स्वास्थ्य महाशाखा, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय

निर्देशक समितिको बैठक साधारणतया वर्षको एक पटक बस्नेछ। आवश्यकता अनुसार थप बैठक बस्न सक्नेछ। समितिमा आवश्यकता अनुसार आमन्त्रित सदस्यको रूपमा विज्ञ वा सरोकारवालाहरूलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले नीतिमा उल्लिखित विषयहरूको समन्वयात्मक ढङ्गले कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न “सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७” को दफा २२ बमोजिमको विषयगत समिति गठन गरी दफा २३ बमोजिम समितिको कार्य निर्देशिका तयार गरिनेछ।

९. आर्थिक पक्ष

नेपाल सरकार, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयबाट पशु स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी दीर्घकालीन तथा वार्षिक कार्ययोजना एवम् कार्यक्रम बनाउने जिम्मेवारीलाई निरन्तरता दिइनेछ। यस नीति अन्तर्गतका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने बजेट सङ्घ तथा प्रदेशमा पशुपन्छी विषय हेर्ने मन्त्रालय र स्थानीयस्तरमा सम्बन्धित स्थानीय तहहरूले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने छन्। वाह्य विकासका साझेदारहरू, गैह्रसरकारी संस्थाहरू एवम् निजी क्षेत्रले पशुपन्छी तथा मत्स्य स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यमा लगानी गर्दा यस नीतिका व्यवस्थाहरूको पालना गर्नुपर्नेछ।

१०. कानुनी व्यवस्था

यस नीतिमा समाविष्ट व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ र सो को नियमावली, २०५६; पशु बधशाला तथा पशु जाँच ऐन, २०५५ र सो को नियमावली, २०५७ र पशु चिकित्सा परिषद् ऐन, २०५५ को कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्या र नीतिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न कानुनी आधारको अपर्याप्तका विषयमा अध्ययन अनुसन्धानबाट पुष्ट्याई हुने गरी आवश्यकता अनुसार संशोधन, परिमार्जन र पशु कल्याण ऐन, संक्रामक पशु रोग नियन्त्रण ऐन लगायतका अन्य आवश्यक ऐन र सोसँग सम्बन्धित नियमावली, निर्देशिका, मापदण्डहरू लगायतका कानुनी आधार तयार गरिनेछ।

११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

नीति कार्यान्वयन र अनुगमन योजनाको खाका तयार गरी लागु गरिनेछ। नीति कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सङ्घीयस्तरमा कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, पशु सेवा विभाग, प्रदेशस्तरमा प्रदेशका पशु स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित निकाय र स्थानीयस्तरमा सम्बन्धित स्थानीय तहबाट गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

प्रदेशस्तरमा सञ्चालन भएका पशु स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रमको सो क्षेत्रका सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सहभागितामा कम्तिमा वर्षको एक पटक संयुक्त समीक्षा गरिनेछ।

नीति अनुरूपको कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन प्रत्येक वर्ष समग्र पक्षको समीक्षा यसै नीतिअनुसार गठन हुने निर्देशक समितिले गर्नेछ। नीति कार्यान्वयनको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन आवधिक रूपमा सार्वजनिक गरिनेछ।

१२. जोखिम

यस नीतिमा भएका व्यवस्थाहरू पूर्ण रूपले कार्यान्वयनमा ल्याउन विभिन्न सरोकारवाला निकायको अहम भूमिका रहने भएकोले सम्बन्धित सबै निकायहरूले जिम्मेवार र प्रतिवद्ध भई

आफ्नो भुमिका निर्वाह गर्ने, गराउने वातावरण सिर्जना गर्न समयमै आवश्यकतानुसार संस्थागत संरचनामा सुधार, सम्बन्धित ऐन, नियमहरूको परिमार्जन वा तर्जुमा अपरिहार्य हुन्छ। सो जोखिम न्यूनीकरण गर्न नीति कार्यान्वयन योजना तयार गर्ने, आवश्यक बजेटको व्यवस्था र जनशक्तिको परिचालनको विषयमा निर्देशक समितिले आवश्यक कार्य गर्नेछ ।

द्रष्टव्य: “पशु” वा “पशुपन्छी” शब्दले पशु, पन्छी र माछा समेतलाई जनाउँछ ।